

БӨЛІМ: БАЛАБАҚША

Дидактикалық ойын арқылы баланың тілін дамыту

ЖАРИЯЛАНДЫ 18.11.2025	ТІРЕК СӨЗДЕР bilimger, байланыстырып сөйлеу, дидактикалық ойын, коммуникативтік құзыреттілік, мектепке дейінгі білім беру, ойын технологиясы, сөздік қор, сөйлеу әрекеті, тіл дамыту	СІЛТЕМЕ https://bilimger.kz/183909/
--------------------------	---	--

Амиржанова Риза Сейталақызы

Тәрбиеші

Аннотация

Бұл мақалада балабақша жағдайында дидактикалық ойын арқылы баланың тілін жан-жақты дамыту мәселесі қарастырылады. Балабақша тәрбиешісі ретінде күнделікті тәжірибемде қолданатын дидактикалық ойындардың бала сөздік қорының кеңеюіне, дыбыстық мәдениетінің қалыптасуына, грамматикалық құрылымдарды дұрыс қолдануына және байланыстырып сөйлеу дағдыларының дамуына тигізетін ықпалы талданады. Мақалада дидактикалық ойынның психологиялық-педагогикалық негіздері ашылып, мектепке дейінгі жастағы балалардың тілін дамытудағы ойын әрекетінің жетекші рөлі ғылыми тұрғыда дәйектеледі. Сонымен бірге дидактикалық ойындардың түрлері, оларды жоспарлау және ұйымдастыру қағидаттары, тілдік мақсат қою жолдары сипатталып, тәрбиеші мен ата-ананың өзара ынтымақтастығына баса назар аударылады. Авторлық тәжірибеге сүйене отырып, баланың коммуникативтік құзыреттілігін, сөйлеу белсенділігін, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда дидактикалық ойынның мүмкіндіктері көрсетіліп, практикалық ұсыныстар ұсынылады.

Кілт сөздер: дидактикалық ойын, тіл дамыту, мектепке дейінгі білім беру, сөйлеу әрекеті, сөздік қор, байланыстырып сөйлеу, коммуникативтік құзыреттілік, ойын технологиясы.

КІРІСПЕ

Қазіргі уақытта мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесінде баланың тілін дамыту мәселесі ерекше өзектілікке ие, себебі дәл осы кезеңде болашақ тұлғаның танымдық, эмоциялық, әлеуметтік және коммуникативтік негіздері қаланады. Балабақша

тәрбиешісі ретінде мен үшін әрбір баланың өз ойын еркін жеткізіп, құрдастарымен және ересектермен түсінікті әрі мәдениетті қарым-қатынас жасай алуы маңызды, ал бұл міндетті дәстүрлі түсіндіру-көрсету әдістерімен қатар, ойын арқылы, әсіресе дидактикалық ойындар арқылы іске асыру әлдеқайда нәтижелі болып келеді. Мектепке дейінгі жаста ойын – жетекші әрекет, бала қоршаған ортамен дәл осы ойын барысында танысып, заттардың атауы мен қасиеттерін, адамдар арасындағы қатынастарды, түрлі жағдаяттарды моделдейді, сол арқылы тілдік бірліктерді табиғи жағдайда меңгереді.

Тіл дамыту саласындағы отандық және шетелдік зерттеулер баланың сөйлеуінің қалыптасуы қарапайым еліктеуден бастап, біртіндеп саналы сөз қолдануға, күрделі логикалық байланыстарды тіл арқылы білдіруге дейінгі көпсатылы үдеріс екенін көрсетеді; бұл үдерістің сәтті жүруі баланың қоршаған ортамен белсенді тілдік байланысына, эмоциялық қолдауға, қызығушылығын оятатын әдістердің қолданылуына тәуелді. Осы тұрғыдан алғанда дидактикалық ойын – балаға табиғи жақын, оның ішкі белсенділігін, қызығушылығын, қиялын, ойлауын және сөйлеуін бір мезгілде іске қосатын күрделі педагогикалық құрал. Балабақшадағы тіл дамыту іс-әрекеттерін жоспарлағанда мен оқу бағдарламасының мазмұнын ойындық формаға көшіріп, балалардың жас ерекшеліктері мен жеке тілдік деңгейін ескеруге тырысамын, өйткені ойын барысында берілген тілдік материал баланың есінде ұзақ сақталып, кейін өмірлік жағдаяттарда еркін қолданылады.

Төменде дидактикалық ойын арқылы баланың тілін дамытудың негізгі бағыттары балабақша тәрбиешісінің практикалық, бірақ ғылыми-әдістемелік тұрғыда жүйеленген көзқарасы негізінде талданады.

БАЛАБАҚША ЖАҒДАЙЫНДА ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫННЫҢ МӘНІ

Дидактикалық ойын – мазмұны, құрылымы және ережесі алдын ала ойластырылған, нақты тілдік және танымдық мақсатты көздейтін, оқу-тәрбие процесіне кіріктірілген ойын әрекеті, менің тәрбиеші ретіндегі тәжірибемде ол бір мезгілде әрі оқыту, әрі тәрбиелеу, әрі дамыту функцияларын атқаратын көпқырлы технология ретінде көрінеді: бір жағынан, ойын барысында балалар жаңа сөздерді, грамматикалық үлгілерді, дыбыстық нормаларды меңгереді, заттарды, құбылыстарды атаумен қатар, оларды сипаттауға, салыстыруға, себеп-салдарлық байланыстарды сөзбен жеткізуге машықтанады; екінші жағынан, дидактикалық ойын ерік-жігерді, назар тұрақтылығын, есте сақтауды, қиялды, логикалық ойлауды дамытып, баланың тілдік белсенділігіне қолайлы психологиялық орта жасайды, өйткені бала өзін бақылауда емес, қызықты әрекетте сезінеді, қателесуден қорықпайды, ал ойын ережесі оның өзіне де, құрбысына да түсінікті болуы үшін сөйлеуге итермелейді, нәтижесінде сабақтағы тілдік қарым-қатынас мәжбүрлі емес, ішкі мотивацияға негізделген табиғи процесс сипатына ие

болады.

ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕР ЖӘНЕ ТІЛ ДАМУЫ

Мектепке дейінгі бала тілінің дамуын психологиялық тұрғыдан қарастырғанда, біз ең алдымен оның әлеуметтік табиғатын ескеруіміз керек: бала алғашқы сөздерін ересектермен қарым-қатынаста айтады, ал ойын сол қарым-қатынастың ең қолайлы алаңы ретінде қызмет етеді, сондықтан балабақшада мен қолданатын дидактикалық ойындардың әрқайсысы баланың өзге балалармен, тәрбиешімен, тіпті ойыншықтармен “сөйлесуіне” жағдай жасауға бағытталады; бұл жерде баланың ішкі сөйлеуі сыртқы, коммуникативтік сөйлеуге ұласып, біртіндеп күрделене түседі, бала қысқа репликадан толық сөйлемге, одан шағын монологқа көшеді, мұның барлығы эмоциялық қолайлы ортада жүреді.

Педагогикалық тұрғыдан алғанда дидактикалық ойындар тіл дамыту бағдарламасының міндеттерін – сөздік қорды молайту, грамматикалық құрылымдарды меңгерту, дұрыс дыбыстау мен интонацияны қалыптастыру, байланыстырып сөйлеуді үйрету – жүйелі түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді, себебі әр ойын нақты тілдік мақсатқа бағындырылады: кейбір ойындарда мен балалардың зат есім, сын есім, етістік қорын кеңейтуге назар аударамын, енді бір ойындарда сөйлем құрылымын күрделендіруге, сөйлеу қарқынын реттеуге, дауыс ырғағын дұрыс қоюға көңіл бөлемін; бұл ретте ойынның ұзақтығы, күрделілік деңгейі, тілдік материалы балалардың жасына, топтың жалпы тілдік дайындығына сәйкес реттеледі. Тәжірибе көрсеткендей, осылайша ғылыми-психологиялық негізделген, мақсатты дидактикалық ойындар жүйесі қалыптастырылғанда, балалардың тілдік даму динамикасы айқын көрінеді: бұрын сөйлеуге құлықсыз, қысқа жауаппен шектелетін кейбір тәрбиеленушілер уақыт өте келе өздері бастама көтеріп, ойын ережесін түсіндіруге, құрбыларына нұсқау беруге, әңгіме құрастыруға белсенді қатыса бастайды, бұл олардың коммуникативтік құзыреттілігінің артқанын білдіреді.

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ТІЛДІК МАҚСАТ ҚОЮ

Балабақшада қолданылатын дидактикалық ойындарды мен шартты түрде үш үлкен топқа бөлемін: заттық-құралдық ойындар, үстел үсті ойындары және таза сөздік ойындар; осы үш топтың әрқайсысы баланың тілін дамытуда өзіндік мүмкіндікке ие және оларды дұрыс таңдау, нақты тілдік мақсатпен ұштастыру тәрбиешінің кәсіби шеберлігін талап етеді. Заттық-құралдық ойындарда (құрастыру, жіктеу, сәйкестендіру, артық затты табу, түстер мен пішіндерді ажырату т.б.) бала алдымен заттарды атауды

меңгеріп, кейін “үлкен-кіші”, “ұзын-қысқа”, “жұмсақ-қатты” сияқты сапалық сипаттамаларды қолдана отырып, сөйлемдерді біртіндеп кеңейтеді, мен мұндай ойындарда балаларды тек “алма”, “қызыл” деп жауап беруге емес, “алма қызыл, домалақ, тәтті, ол себетте жатыр” сияқты толық сипаттамалы сөйлем құруға бағыттаймын; үстел үсті ойындары (лото, домино, суретті карточкалар) барысында балалар белгілі бір тақырыптық сөздік өріспен жұмыстанады, мысалы “жануарлар”, “көлік түрлері”, “киімдер”, “көкөністер мен жемістер”, бұл кезде мен оларға “қоян секіреді, сәбіз жейді”, “поезд темір жолмен жүреді” тәрізді қарапайым, кейін біртіндеп күрделендірілген сөйлем үлгілерін ұсынамын, ал сөздік ойындарда (“Не өзгерді?”, “Не артық?”, “Кім көп сөз айтады?”, “Сурет бойынша әңгіме құра”) балалар өз қиялдарын еркін пайдаланып, шағын әңгімелер құрастырады, заттарды салыстырады, оқиға желісін құрастырады, бұл олардың байланыстырып сөйлеу дағдыларын айтарлықтай жетілдіреді.

Әр дидактикалық ойынға тілдік мақсат қойғанда, мен оны тек “балалар көңіл көтерсін” деген ұстаныммен емес, нақты оқу нәтижесіне бағытталған түрде жоспарлаймын: мысалы, “Дүкен” ойынында мақсат – сыпайы сұрау, алғыс айту үлгілерін (“беріңізші”, “рақмет”, “қайта келіңіз”) меңгерту болса, “Қонаққа бару” ойынында қонақ күту мәдениетіндегі тілдік формаларды (“қош келдіңіздер”, “отырыңыздар”, “шай құяйын”) қолдануға үйретемін; осылайша әр ойынның артында жасырын тұрған тілдік үлгілер жүйесі болады, ал балалар оларды ойын үстінде байқамай, табиғи меңгереді. Бұл тәсіл дидактикалық ойындарды жай ғана көңіл аулаушы қосымша емес, тіл дамыту бағдарламасының өзегіне айналдырады.

ТІЛДІК КОМПОНЕНТТЕРДІ (ЛЕКСИКА, ГРАММАТИКА, ФОНЕТИКА, БАЙЛАНЫСТЫРЫП СӨЙЛЕУ) ДАМУДАҒЫ ОЙЫН ТӘЖІРИБЕСІ

Өз тәжірибемде мен дидактикалық ойындарды баланың тілін төрт негізгі бағыт бойынша дамыту үшін қолданамын: лексикалық қорды байыту, грамматикалық құрылымдарды меңгерту, фонетикалық дағдыларды қалыптастыру және байланыстырып сөйлеуді дамыту; бұл бағыттардың әрқайсысы үшін белгілі бір ойындар жүйесі қолданылады және олар бір-бірімен тығыз байланыста ұйымдастырылады. Лексикалық жұмыста мен тақырыптық принципті басшылыққа алып, “Менің отбасым”, “Менің балабақшам”, “Ойыншықтар”, “Жануарлар әлемі”, “Жыл мезгілдері” сияқты бөлімдер аясында заттарды, әрекеттерді, белгілерді атайтын сөздерді дидактикалық ойындар арқылы енгіземін: мысалы, “Кімге не керек?” ойынында бала “аспазға – қасық, кастрөл, ет керек”, “дәрігерге – ақ халат, термометр керек” деп мамандықтар мен заттардың байланысын сөзбен айтады, “Артық затты тап” ойынында бір тақырыпқа жатпайтын сөзді тауып, себебін түсіндіреді, бұл кезде қарапайым түсіндіруден гөрі ойын

түріндегі тапсырмалар балаларды көбірек қызықтырады.

Грамматикалық дағдыларды қалыптастыру үшін де дидактикалық ойындар таптырмас мүмкіндік береді: септік, көптік, жіктік жалғауларын, тәуелдік формаларын меңгерту мақсатында “Кімде не бар?”, “Кімнің үйі?”, “Кім не істеп жүр?” сияқты ойындарды ұйымдастырамын, мұнда балалар “менің қолымда доп бар”, “Айданың кітабы сөмкеде жатыр”, “бала жүгіріп жүр” тәрізді сөйлемдерді қайталап қана қоймай, өздері құрастырады; сонымен қатар жедел өткен шақ, осы шақ, келер шақ формаларын бекіту кезінде “Кеше не істедік?”, “Қазір не істеп отырмыз?”, “Ертең не істейміз?” деген ойындық сұрақтар қойып, балалардың сөйлеуіндегі уақыт формаларын нақтылаймын. Фонетикалық жұмыста дыбыстарды дұрыс айтуға арналған артикуляциялық жаттығуларды қысқа ойын сюжетіне біріктіремін, мысалы, “Поезд жүреді”, “Ат шауып келеді” сияқты жаттығулар дыбыстарды анық айтуға, тілдің, еріннің қимылын үйлестіруге көмектеседі, ал жаңылтпаштар мен санамақтарды дидактикалық ойын ретінде ұсынған кезде, балалар тілдерін жаттықтырумен қатар, сөздік қорын байытады. Байланыстырып сөйлеу саласында сурет бойынша әңгіме құрату, ертегі желісін өзгертіп айту, болған оқиғаны рет-ретімен жеткізуге арналған ойындар маңызды орын алады: мұнда мен балаларға басталуын ғана беріп, оқиғаның жалғасын өз қиялымен құруға мүмкіндік беремін, бұл олардың логикалық ойлауын, мәтіннің композициялық құрылымын сезінуін және монологтық сөйлеуін дамытады.

ТӘРБИЕШІНІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІ ЖӘНЕ АТА-АНАМЕН ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ

Дидактикалық ойын арқылы баланың тілін дамыту табысты болуы ең алдымен тәрбиешінің кәсіби шеберлігіне, яғни ойындарды дұрыс таңдауға, мақсатты жоспарлауға, ойын барысын басқаруға, балалардың сөйлеуін бақылап, дер кезінде түзетіп, мадақтай білуіне тікелей байланысты; өз тәжірибемде мен әр оқу жылына арналған перспективалық жоспар құрып, онда қандай тілдік міндет қандай ойындар арқылы жүзеге асатынын нақты көрсетіп аламын, кейін күнделікті сабақ жоспарын жасағанда сол жүйеге сүйенемін. Ойын кезінде тәрбиешінің рөлі ерекше: егер ол барлық жауапты өзі айтып, балаларды жай ғана орындаушыға айналдырып жіберсе, онда дидактикалық ойын өзінің мәнін жоғалтады, сондықтан мен ойын барысында көбінесе ұйымдастырушы, бағыттаушы, серіктес позициясында болуға тырысамын – балалардың өзара сөйлесуіне мүмкіндік беріп, қажет жерде ғана көмекші сұрақ қоямын, дұрыс жауапты бірден бермей, баланың ойланып, өз бетінше табуына жағдай жасаймын, сөйлеуге ұялшақ балаларды жұмсақ түрде ынталандырып, кішкентай жетістіктерін де атап өтіп, олардың сенімін арттырамын.

Сонымен қатар дидактикалық ойынның әлеуеті балабақша қабырғасымен шектелмеуі үшін ата-анамен жүйелі ынтымақтастық орнату қажет, өйткені баланың тілін дамыту

үздіксіз үдеріс, ол тек ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті кезінде ғана емес, үйдегі күнделікті қарым-қатынаста да жалғасуы тиіс; осы мақсатта мен ата-аналар жиналыстарында және жеке кеңестерде қарапайым, бірақ тиімді ойын түрлерін ұсынып, “үй жағдайында да балаңызбен ойын ойнағанда сұрақты толық сөйлеммен қойыңыз, оның жауабын тыңдап, қажет болса, үлгі беріп отырыңыз” деген сияқты ұсыныстар айтамын, кейде “күніне бес минут әңгіме” қағидасын насихаттаймын: ата-ана балаға “бүгін балабақшада не істедің?”, “саған қай ойын ұнады?” деген сұрақтар қойып, оны толық жауап беруге ынталандырады. Мұндай ортақ жұмыс нәтижесінде бала балабақшада меңгерген сөздерін үйде де қолданып, тілдік дағдылары бекітіледі, ал ата-ана баласының сөздік қоры мен сөйлеу мәдениетіндегі өзгерістерді байқап, тәрбиешімен кері байланыс орнатады; демек, дидактикалық ойын – тек педагогтың емес, бүкіл ересектер қауымының баламен тілдік қарым-қатынасының сапасын арттыратын көпір іспетті.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда қарастырылған теориялық тұжырымдар мен практикалық тәжірибе дидактикалық ойынның балабақша жағдайында баланың тілін дамытудағы рөлінің орасан зор екенін көрсетеді. Дидактикалық ойын – баланың жас және психологиялық ерекшеліктеріне толық сай келетін, оның танымдық белсенділігі мен эмоциялық жай-күйін ескеретін, тілдік материалды табиғи қарым-қатынас жағдайында меңгертуге мүмкіндік беретін тиімді педагогикалық технология. Ойын арқылы бала сөздік қорын байытып қана қоймай, грамматикалық құрылымдарды саналы түрде қолдануға үйренеді, дыбыстарды дұрыс айтуға машықтанады, өз ойын жүйелі, байланыстырып жеткізуге дағдыланады, тыңдай білу, сұрақ қоя білу, жауап беру, пікір білдіру сияқты коммуникативтік дағдыларды меңгереді.

Балабақша тәрбиешісі үшін дидактикалық ойындарды тіл дамыту жұмысының қосымша емес, негізгі құрамдас бөлігі ретінде қарастыру, оларды білім беру бағдарламасымен кіріктірілген, мақсатты және жүйелі түрде қолдану – кәсіби жауапкершіліктің маңызды қыры болып табылады. Сонымен қатар ата-аналарды ойын арқылы тіл дамыту процесіне белсенді тарту, үй жағдайында да қарапайым сөздік және сюжеттік ойындарды қолдану баланың тілдік дамуын жеделдетуге көмектеседі. Осылайша дидактикалық ойын – баланың тұлғалық және тілдік дамуын қамтамасыз ететін, балабақша мен отбасы арасындағы педагогикалық өзара әрекетті күшейтетін әмбебап құрал, ал оны ғылыми-әдістемелік тұрғыда дұрыс ұйымдастыру – қазіргі мектепке дейінгі білім берудің басты талаптарының бірі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. *Дидактикалық ойындар арқылы баланың тілін, сөйлеуін дамыту // Bilimger.kz. –*

- URL: <https://bilimger.kz/53084/>
2. Ойын арқылы баланың тілін дамыту // Erketai.kz балалар порталы. – URL: <https://erketai.kz/bala-densauligi/oyn-arkili-balanin-tilin-damitu/> ErKeTai.KZ
 3. «Дидактикалық ойын арқылы балалардың тілін дамыту» // 45minut.biz халықаралық ғылыми-әдістемелік сайт. – URL: <https://45minut.biz/?p=135743> 45minut.biz
 4. Үш тілдегі дидактикалық ойындар жинағы: әдістемелік құрал. – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. – PDF. – URL: https://irrd.kz/sites/irrd.kz/uploads/docs/metodicheskie_razrabotki/kaz/MP25_KAZ.pdf ИРРД
 5. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін ойын әрекеті барысында дамыту // «Өрлеу» БАҰО» АҚ ШҚО филиалы сайты. – URL: <https://ustazvko.orleu-edu.kz/?p=2478> ustazvko.orleu-edu.kz
 6. 3–4 жастағы балалардың тілін дидактикалық ойын арқылы дамыту // Bilimdiler.kz білім порталы. – URL: <https://bilimdiler.kz/balabaksha/27359-3-4-zhastagy-balalardyn-tilin-didaktikalyk-oyn-arkyly-damytu.html> Білімділер
 7. Баланың мінез-құлқын ойындар арқылы дамытудың тиімділігі мол // Aq-qara.kz ақпараттық порталы. – URL: <https://aq-qara.kz/gylym-bilim/item/11847-t-rkistan-balany-minez-k-lkyn-ojyndar-arkyly-damytudy-tiimdiligi-mol> aq-qara.kz
 8. Мектеп жасына дейінгі балалардың тілін ойын арқылы дамыту // Eduindex.kz ғылыми-әдістемелік журналы. – URL: <https://eduindex.kz/methodical-articles/224-mektep-zhasyna-dejingi-balalardy-tilin-ojyn-aryly-damytu.html> Eduindex
 9. Баланың тілін дидактикалық ойын арқылы дамыту // «Өрлеу» қауымдастығы, community.orleu-edu.kz. – URL: <https://community.orleu-edu.kz/t/balany-t-l-n-didaktikaly-ojyn-ar-lyly-damytu/25328>